

Henryka Sędziak
Łomża

CECHY JĘZYKOWE *GODZINEK O NIEPOKALANYM POCZĘCIU NAJSWIĘTSZEJ MARIII PANNY*

Przedmiotem niniejszego opracowania jest opis cech językowych XIX-wiecznego tekstu *Godzinek*. W opracowaniu wykorzystano tekst z modlitewnika *Bądź wola Twoja*, wydanego w Warszawie w 1882 roku nakładem Geberthnera i Wolffa¹. Cechy językowe tego modlitewnika przedstawiłam w dwu referatach na konferencjach z cyklu „Język – Szkoła – Religia” w Pelplinie w latach 2007 i 2008².

Godzinki to ‘zbiór modlitw ułożony na wzór oficjum kościelnego’³, natomiast *oficjum* to ‘zespół nabożeństw (takich jak jutrznia, nieszpory itd.) stanowiących codzienny kult publiczny Kościoła; inne modły wzorowane na tym zespole (np. *godzinki*)’⁴.

Godzinki ku czci Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny ułożone zostały z końcem XV wieku. Podzielono je podobnie, jak dzielą się pacierze kapłańskie zwane *Godzinkami Kanonicznymi*. Stąd nazwa *Godzinki*. Stolica Święta zatwierdziła *Godzinki* w roku 1615. Doskonały przekład polski drukowano w roku 1616. Ani autor, ani tłumacz nie są znani⁵.

Tekst analizowanych *Godzinek* składa się z siedmiu części i zakończenia. Są to części: *Na jutrznię, Na prymę, Na tercję, Na sekstę, Na nonę, Na nieszpór, Na*

---

¹ *Bądź wola Twoja. Modlitwy i rozmyślenia*. Zebrała i własnymi uzupełniła Józefa Kamocka, Warszawa 1882. *Godzinki*, s. 327-336.

² H. Sędziak, *Cechy fleksyjne i składniowe tekstów XIX-wiecznego modlitewnika dla kobiet „Bądź wola Twoja”*, [w:] *Język – Szkoła – Religia*. Księga referatów z konferencji w Pelplinie 30-31 marca 2007, t. III. Redakcja: A. Lewińska, M. Chmiel, Pelplin 2008, s. 263-278; tejeż, *Dawne i zapomniane słowa w XIX-wiecznym modlitewniku...*, [w:] *Język – Szkoła – Religia*, t. IV, red. A. Lewińska, M. Chmiel, Pelplin 2009, s. 315-323.

³ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. II, Warszawa 1965, s. 1216 (dalej skrót: SJPD).

⁴ SJPD V 849.

⁵ *Wierzę w Ciebie Boże żywy*, oprac. ks. Waldemar Wojdecki. Wyd. III, Warszawa 1985, s. 427. Wyd. I modlitewnika opublikowano za pozwoleniem Kurii Metropolitalnej Warszawskiej z dn. 12 lutego 1979 r. z adnotacją odręczną Prymasa Polski Księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego datowaną 25 III 1979. „*Godzinki*”, s. 427-433.

kompletę i *Poświęcenie* ('ofiarowanie') *Godzinek*. Znaczenie nazw części *Godzinek* podaje SJPD z kwalifikatorem *kult.*:

- jutrznia** 1. 'część oficjum kościelnego odprawiana pierwotnie w nocy lub przed świtem' (III 444);
- pryma** 1. 'część oficjum kościelnego w liturgii łacińskiej, odmawiana pierwotnie o godzinie pierwszej (po wschodzie słońca)' (VII 104);
- tercja** 1. 'w liturgii katolickiej: część dziennego oficjum, łączona z trzecią godziną kanoniczną (9 rano); modlitwy odmawiane przez księży o tej porze' (IX 110);
- seksta** 'część oficjum kościelnego'. SJPD podaje to słowo w zn. *muz.* i *sport.*, łac. *sexta* 'szósta' (VIII 124);
- nona** 2. 'część oficjum kościelnego, odprawiana dawniej o godzinie dziewiątej według rachuby rzymskiej' (V 349);
- nieszpory** 'w religii rzymskokatolickiej: część oficjum odprawianego wieczorem' (V 225);
- kompleta** 'część końcowa rzymskiego oficjum liturgicznego odprawiana zwykle po nieszporach' (III 884).

Wszystkie części *Godzinek* mają podobną budowę, na którą składają się:

- wezwanie** do Matki Najświętszej „Przybądź nam miłościwa Pani ku pomocy...”,
hymn, zaczynający się od słów „Zawitaj...” (2x), „Witaj...” (5x) i sławiący przymioty Matki Boga,
- responsorium** Kośc. rz. kat. 'wyrażenie brewiarzowe składające się z dwóch zdań, z których pierwsze odmawia (śpiewa) kapłan, a drugie reszta uczestników godziny kanonicznej'⁶.

Porównując tekst XIX-wiecznych *Godzinek* z tekstem współczesnym (z 1985 roku), obserwujemy pewne różnice treści, np.:

- 1) W części *Na jutrznię* – responsorium
  - „Przejrzał Ją Bóg i wybrał Ją sobie.” (*Bądź...*, s. 328)
  - „Wybrał Ją Bóg i wywyższył ponad wszystko.” (*Wierzę...*, s. 428)
- 2) W części *Na prymę* – Hymn
  - „Zawitaj Panno mądra, domie Bogu miły,
Który złoty stół i siedem kolumn ozdobiły.” (*Bądź...*, s. 330)
  - „Zawitaj, Panno mądra, domie poświęcony, –
siedmioma kolumnami pięknie ozdobiony.” (*Wierzę...*, s. 429)
- 3) W części *Na nonę* – Hymn
  - „O mężna białogłowo! Judyt wojująca,
Abizai prawego Dawida grzejąca.” (*Bądź...*, s. 332)

⁶ W. Kopaliniński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Wyd. XXV (poprawione i uzupełnione), Warszawa 2000, s. 432.

- „O mężna białogłowo, Judyt wojująca, –
od niewoli okrutnej lud swój ratująca.” (*Wierzę...*, s. 431)
- 4) W części *Na nieszpór* – Hymn
  - „Witaj zegarze, w którym na wstecz jest cofnione
Słońce dziesięcią linii, gdy Słowo wcielone.” (*Bądź...*, s. 333)
  - „Witaj, światło z Gabaon, coś zwycięstwo dało,
z Ciebie Słowo Przedwieczne w ciało się przebrało.” (*Wierzę...*, s. 432)
- 5) W *Poświęceniu Godzinek* – *Antyfona*
  - „Tać jest rószczka, w której ani sęk pierworodny,
ani skaza uczynkowej winy nie powstała.” (*Bądź...*, s. 335)
  - „Tać to różdżka, w której ani pierworodnej,
ani uczynkowej winy skaza nie powstała.” (*Wierzę...*, s. 433)

Zmiany w tekście współczesnym dotyczą najczęściej usunięcia wyrazów i zwrotów o dawnym znaczeniu (w przykładach 1, 2, 4 i 5), czasem opuszczenia całego wersu o treści nieco dwuznacznej (w przykładzie 3).

Autorzy *Godzinek*, wielbiąc cnoty Najświętszej Marii Panny, przywołują postaci i ich czyny ze Starego Testamentu. Na określenie Marii stosują wyrażenia:

Nowa gwiazda Jakuba: Jakób (XIV w. p.n.e.) jeden z patriarchów Starego Testamentu, syn Izaaka i wnuk Abrahama; ojciec 12 synów będących wg tradycji bibl. protoplastami 12 plemion izraelskich⁷.

Krzak Mojżeszów: Mojżesz postać bibl., najważniejszy z proroków izraelskich; bohater *Księgi Wjścia*, któremu Jahwe nakazał wyprowadzić Żydów z Egiptu do Palestyny i objawił na górze Synaj – Dekalog⁸.

Różdżka Aarona wg Starego Testamentu brat Mojżesza, pierwszy kapłan Izraelitów⁹.

Runo Gedeona: Gedeon sędzia izraelski (*Księga Sędziów*); powołany na wodza (sędziego) zadał druzgocącą klęskę Madianitom, którzy odtąd zaniechali najazdów na Izraelitów¹⁰.

Plastr miodu Samsona: Samson syn Manoacha. Jego urodzenie zapowiedział Anioł Pana. Samson pokonał Filistynów, w niewoli których cierpieli Izraelczycy przez 40 lat¹¹.

⁷ *Stary Testament (Księga Rodzaju)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3. poprawione, Poznań-Warszawa 1982, s. 44-54; też: *Encyklopedia powszechna*, Wydawnictwo Ryszard Kluszczyński, Kraków 2001, s. 414.

⁸ *Stary Testament (Księga Wjścia)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 71-105; także: *Encyklopedia powszechna...*, op. cit., s. 656.

⁹ *Mała Encyklopedia PWN. A-Z*, Warszawa 2000, s. 1.

¹⁰ *Stary Testament (Księga Sędziów)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 236-239; także *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. IV, Warszawa 1964, s. 153.

¹¹ *Stary Testament (Księga Sędziów)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 244-247.

Judyt wojująca: **Judyta** młoda wdowa z Betulii, podstępnie pokonała Holofernesa, wodza wojsk króla asyryjskiego Nabuchodonozora, który pragnął zniszczyć Judeę i inne kraje. Kiedy Holofernes zaatakował Izraelczyków, Judyta oznajmiła starszyźnie, że ma plan pokonania wrogów. Udała się do obozu Holofernesa i zdobywszy zaufanie wrogów, w nocy ucięła głowę ich wodzowi¹².

Abizai Dawida grzejąca: **Abizai** w Starym Testamencie (*Pierwsza Księga Królewska*) – Abiszag, Szunemitka, młoda dziewczica, którą przysłano staremu Dawidowi, by zaopiekowała się królem¹³.

Rachel ożywiela Egiptu nosiła: **Rachela** bibl. postać ze Starego Testamentu (*Księga Rodzaju*), żona Jakuba, matka Józefa i Beniamina¹⁴.

Wydaje się, że nie wszystkie postaci ze Starego Testamentu i ich czyny są godne, by ich imieniem obdarzać Najświętszą Marię Pannę. Z dzisiejszego punktu widzenia trudno Matkę Jezusa nazwać *Judyt wojującą* czy *Abizai* (ST Abiszag) *grzejącą Dawida*.

***

Język XIX-wiecznego tekstu *Godzinek* niewiele różni się od polszczyzny współczesnej. Są tu jednak pewne różnice w zakresie pisowni, interpunkcji, słotwórstwa, fleksji i składni. Największe różnice obserwujemy w słownictwie.

1. Pisownia

1.1. konsekwentne występowanie *é* (z kreską), stanowiące kontynuację dawnego *ē* (długiego), a następnie *é* pochylonego, np.:

Błogosławionéj, Ewinéj, Jéj, którój, paniéjskiéj, pierwéj, potocznój, prawéj, Twój, Twojój, uczynkowój, wiecznój, wszelakiéj, wszelkiéj;

W czasach stanisławowskich (wiek XVIII) istniało jeszcze *é* pochylone w nielicznych pozycjach, przede wszystkim przed *j* w końcówce *-éj* odmiany zaimkowo-przymiotnikowej. Procesowi zanikania *é* pochylonego przeciwstawił się O. Kopczyński, znany ze swych poglądów konserwatywnych. Litera *é* utrzymywała się prawie cały wiek XIX¹⁵.

1.2. inna pisownia niektórych imion:

Maryja, dziś *Maria*, *Jakób*, dziś *Jakub*;

1.3. pisownia wyrazu: *rószczka*, dziś *różdżka*;

1.4. wielkie litery – wyrażające postawę emocjonalną wobec postaci kultu, np.: *Boża Rodzicielko, Gwiazdo porankowa, Królowo niebieska, Oblubienico*,

¹² *Stary Testament (Księga Judyty)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 459-472.

¹³ *Stary Testament (Pierwsza Księga Królewska)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 311.

¹⁴ *Stary Testament (Księga Rodzaju)*, [w:] *Biblia Tysiąclecia...*, op. cit., s. 47-54.

¹⁵ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*. Część III. *Doba nowopolska*, Warszawa 1972, s. 127-129.

Pani świata, Panno mądra, Panno nad Pannami, Słowo wcielone, Syna Twęgo, z Ojcem i Duchem Świętym.

2. Interpunkcja

2.1. brak przecinków oddzielających wyrazy i wyrażenia w wołaczu, stanowiące zwroty do adresata, np.:

„Przybądź nam miłościwa Pani ku pomocy” (s. 327)

„Zawitaj Panno mądra, domie Bogu miły” (s. 330)

„Witaj świątyni Boga w Trójcy jedynego” (s. 331)

„Witaj miasto ucieczki, wieżo utwierdzona” (s. 332)

„Witaj Matko szlachetna, w panieńskiej czystości” (s. 334)

2.2. brak przecinka przed powtarzającymi się spójnikami, pełniącymi taką samą funkcję, np.:

„Przez które ziemski okrąg i niebo ogniste

I powietrze i wody stworzył przezroczyście.” (s. 328)

2.3. stosowanie wykrzykników podkreślających emocjonalność zwrotów, np.:

„Zawitaj pełna łaski, prześliczna światłości!” (s. 328)

„O Rodzicielko łaski! nadziejo grzeszących!”

„O jasna gwiazdo morska! o porcie tonących!” (s. 334)

3. Słowotwórstwo

3.1. tworzenie przymiotników od imion:

krzak Mojżeszów, suf. *-ów*, dziś *Mojżeszowy* z suf. *-owy*, *zmaza Ewina*, z suf. *-ina*,

3.2. tworzenie imiesłowów przymiotnikowych biernych:

cofnione słońce, suf. *-one*, dziś *cofnięte*, z suf. *-ęte*, *bramo rajska zackniona*, z suf. *-ona*, dziś *zamknięta*, z suf. *-ęta*, *zamaz niedotkniona*, z suf. *-ona*, dziś *niedotknięta*, z suf. *-ęta*.

4. Fleksja

4.1. w odmianie rzeczowników:

a) w bierniku l. poj. rzecz. żeńskich końcówka *-ą*:

Na tercję

W XVIII wieku w bierniku l. poj. samogłoskowych rzeczowników żeńskich funkcjonowały dwie końcówki: *-ą* i *-ę*. Od połowy XVIII wieku stopniowo zmniejszała się liczba rzeczowników z końcówką *-ą*¹⁶. Występowała ona głównie w wyrazach zapożyczonych jeszcze w połowie XIX wieku.

¹⁶ I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964, s. 83.

b) wołacz równy mianownikowi:

„Zawitaj Pani świata, niebieska *Królowa!*” (s. 328)

Jest to jedyny przykład takiej formy w analizowanym tekście. W większości przykładów występuje forma wołacza. I jeszcze jeden przykład wołacza z inną końcówką niż w tekstach współczesnej polszczyzny:

Witaj świątyni Boga

wołacz l. poj. z końcówką *-i*, w tekście współczesnego modlitewnika: *Witaj, świątynio Boga*, z końc. *-o*.

4.2. w odmianie zaimkowo-przymiotnikowej:

W narzędniku i miejscowniku l. poj. r. nijakiego końc. *-ém*: *laskawém okiem, nabożném sercem, nieustanném zdrowiem, w poczęciu Twojém*.

Przykłady użyć:

„... wejrzyj na nas Pani nasza *laskawém* okiem miłosierdzia Twego” (329)

„... święte i niepokalane poczęcie Twoje *nabożném* sercem rozpamiętywamy...” (s. 329)

„W poczęciu *Twojém* Panno niezmazanaś była.” (s. 335)

Końcówka *-ém* w odmianie zaimkowo-przymiotnikowej występowała początkowo w miejscowniku l. poj. rodzaju męskiego i nijakiego. Pod koniec XIX wieku końcówka *-em* (bez *e* kreskowanego) funkcjonowała w narzędniku i miejscowniku tylko w rodzaju nijakim. W analizowanym tekście w narzędniku l. poj. rodzaju nijakiego stosowana jest konsekwentnie końcówka *-ém*, mimo że w omawianym okresie *é* pochylone zrównało się z *e* jasnym.

4.3. w koniugacji czasowników:

a) końcówka *-m* w 1 os. l. mn.: *ofiarujem*

„Z pokłonem, Panno święta *ofiarujem* Tobie...” (s. 334)

W omawianym tekście jest to jedyny przykład użycia tej formy. W polszczyźnie ogólnej wyszła ona z użycia w XIX wieku. Dziś utrzymuje się jeszcze w gwarze: *bralim, xoz□ilim, dostalim, pošlim*¹⁷.

b) temat czasu teraźniejszego równy tematowi czasu przeszłego: *rozpamiętywamy* (zob. zdanie już cytowane w punkcie 4.2.)

5. Składnia

Modlitwy powtarzające się w poszczególnych częściach „Godzinek” charakteryzują się różną składnią.

1. Modlitwa wstępna każdej części, stanowiąca wezwanie do Matki Najświętszej, zaczynająca się od słów:

„Przybądź nam miłościwa Pani ku pomocy,

I wybaw nas z potężnej grzechów naszych mocy.”

¹⁷ Zob. H. Sędziak, *Cechy fleksyjne mowy mieszkańców wsi łomżyńskich. Koniugacja*, [w:] *Linguistica Bidgostiana*, pod red. A. Dyszaka, vol. II, Bydgoszcz 2005, s. 208-218.

składa się ze zdań złożonych dwuczłonowych, przy czym każdy wers stanowi jeden człon zdania.

2. Hymn jako rodzaj uroczystej pieśni, skierowanej do Matki Pana Jezusa, ma charakter podniosły, wyrażający się w zdaniach wykrzyknikowych i wykrzykniach (cytowanych już w punkcie 2.3.).

3. Responsorium składa się głównie z krótkich zdań pojedynczych. Tylko w części „Na jutrznię” pierwsze zdanie jest złożone współrzędnie:

„Przejrzał Ją Bóg i wybrał Ją sobie.” (s. 328)

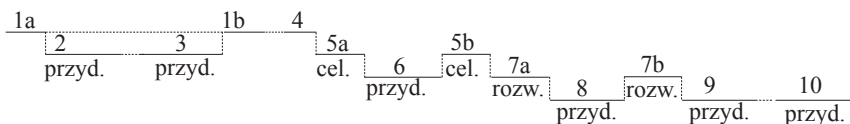
W części *Na nieszpór* mamy zdanie złożone podrzędnie ze zdaniem podrzędnym okolicznikowym celu:

„Jam sprawiła na niebie, aby wschodziła światłość nieustająca.” (s. 333)

4. Końcowa modlitwa każdej części zaczynająca się od słów: *Święta Maryjo*, ma najbardziej skomplikowaną budowę. Składa się z jednego zdania 10-członowego:

„Święta Maryjo, Królowo niebieska, Matko Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Pani świata, która nikogo *nie opuszczasz* i nikim *nie gardzisz*, wejrzyj na nas Pani nasza łaskawem okiem miłosierdzia Twego, a *uprosz* nam u Syna Twego miłego odpuszczenie wszystkich grzechów naszych: abyśmy, którzy teraz święte i niepokalane poczęcie Twoje nabożnem sercem *rozpamiętywamy*, wiecznej szczęśliwości zapłatę w niebie *otrzymać mogli*: co niech da Ten, któregoś Ty Panno *porodziła*, Syn Twój a Pan nasz Jezus Chrystus, który z Ojcem i Duchem Świętym *żyje i króluje* w Trójcy jedyny Bóg na wieki wieków.

Budowę tego zdania obrazuje wykres¹⁸:

6. Słownictwo

Słownictwo XIX-wiecznego tekstu *Godzinek* nie różni się zasadniczo od współczesnego. Tylko niewielki procent występujących tu wyrazów to leksemy dawne i przestarzałe. Na ogół są to słowa zrozumiałe dla współczesnych użytkowników języka polskiego, zwłaszcza dla starszego pokolenia. Nie należą one jednak do żywego zasobu słownictwa. Są tu rzeczowniki (27,3% omawianych słów), czasowniki (45,4%), imiesłowy biernie (18,2%) oraz przysłowki (9,1%). Analizowane słowa w większości występują w Słowniku Doroszewskiego z kwa-

¹⁸ Jest to zdanie wieloczłonowe podrzędnie złożone. Rodzaj podrzędności oznacza się skrótami: *cel.* – zd. okolicznikowe celu (*celowe*), *rozw.* – zd. rozwijające, *przyd.* – zd. przydawkowe.

lifikatorami chronologicznymi (*daw., przestarz.*), gdyż w okresie opracowania Słownika już nie zaliczano ich do słownictwa czynnego. Mamy tu również kwalifikatory ekspresywne (*książ., podn.*), a część słów została użyta w znaczeniu przenośnym (*przen.*).

Summary

Linguistic features of “Little Office of the Blessed Virgin Mary”

The analysis of the 19th-Century rendition of „Little Office” indicated that in comparison to the contemporary text of the devotion the religious language has not undergone major changes. In the historical text there are only a few features not present in contemporary prayers. These include:

- *é* in affixes *-éj* in singular genitive and in affix *-ém* in singular instrumental and locative cases in the adjectival and pronoun declension;
- differences in creating past participle with suffixes *-one*, today inflected as *-ęte*;
- affix *q* in singular accusative of feminine nouns, today inflected as *-ę*;
- affix *-m* in first-person plural verbs, today inflected as *-my*.

Similarly, vocabulary that today is classified as archaic has been preserved in contemporary prayers. The immutability of religious language is one of its fundamental features that has been in force in the Catholic Church until the Second Vatican Council.